

Д.Б.Көшербаев

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: kosherbaev_das@mail.ru)*

Саяси қатысу зерттеу объектісі ретінде

Мақалада «саяси қатысу» түсінігі ғылыми тұрғыдан қарастырылды. Автор саяси үдерістерге азаматтардың қатысуы жаңа тұғырнамалардың көмегімен бағаланатынын ескертеді. Саяси қатысу саяси зерттеу объектісі бола отырып, демократиялану барысындағы көптеген әлеуметтік-саяси өзгерістерге жауап беруге көмектеседі.

Кілт сөздер: ұлтшылдық, сепаратизм, этникалық қақтығыс, фашизм, ұлттық сезім, патриотизм.

Әр текті ұлттардың, халықтардың қоғамдық құрылыстарының ерекшеліктеріне сәйкес билік жүргізу әдісінде және саяси өмірінде ешбір елде қайталанбайтын өзіндік бір көрініске ие болатындығы жайлы ежелгі фелсафашыларға жақсы таныс болған. Геродот, Тацит, Полибий, Цезарь, Светоний Транквилл скифтердің, германдықтардың, галлдардың, римдіктердің қоғамдық-саяси құрылысы мен билікке күрес барысындағы іс-әрекеттері жайлы көптеген еңбектер мен қолжазбалар қалдырған. Бұл тұстағы саяси қатысу мәселесі шектеулі болды. Тек белгілі бір еркіндіктер мен бостандықтарға ие «Полис» азаматтары ғана қоғам өміріне маңызды болып табылатын шешімдерді талқылауға және қабылдауға қатыса алған.

Аталмыш ғалымдардың саяси құбылыстар жайлы тұжырымдамалары мен ойлары саясаттанудағы көптеген жайттарға көңіл бөлуге жол ашады. Соның ішінде саяси қатысу мәселесі де бар.

Саяси қатысу мәселесін өзекті етіп қарастыруда, оны маңызды ғылыми-зерттеу саласы етіп бедерлеп көрсетуге көптеген атақты ойшылдар да өз үлестерін қосқан. Аристотель, Н.Макиавелли, Дж.Локк, Сенека, А.Смит, Г.Гегель және басқа да көптеген ғалымдар мемлекеттік құрылыс пен саяси «ритуалдарға» қатысу, билікке күрес барысындағы адамдардың іс-әрекеттері жайлы азулы еңбектер мен қолжазбалар қалдырған.

Бүгінгі қоғамдық ғылымдарда саяси қатысудың мазмұны мен формаларына қатысты әркілі пікірлер орныққан. Мәселен, әлеуметтанушы Ф.Теннис саяси қатысу мәселесін қоғамның дамуымен байланыстырады. Ф.Теннистің пікірінше, қоғам дамуы барысында «қауымдастық дәуірі» мен «қоғам дәуірін» өткереді. Бірінші дәуірінде негізгі субъект қауымдастық болады. Екінші дәуірінде субъект мемлекет болып табылады [1]. Яғни, екінші дәуірінде мемлекеттік немесе қоғамдық істерге қатысу «ритуалы» туындайды. Ол тұстағы «ритуалдар», Ф.Теннистің түсіндіруінше, саяси қатысу қызметін атқарған. Мұны әлеуметтанушы Р.Макайвердің сөзімен түсіндіргенде: «Индейц-юрктер мен андаманцтарда шіркеулері болмаса да діншіл болып келеді. Сол тәрізді мемлекеттілігі жоқ, алайда олар белгілі бір деңгейде саяси болып табылады» [2].

Мұндай пікірге әр түрлі дәстүрлі қоғамдарды (Индонезия, Нигерия және т.б.) зерттей келе, К.Герцте келеді. Оның пікірінше, рәсім (церемония) саясатты қозғаушы күш болған және рәсім саясаттың формасы емес, оның мазмұны [1]. Бүгінгі қоғамда да, дәстүрлі қоғамдарда да халық тек «көрермен» ретінде қаралған. Халықтың міндеті — өздеріне тиесілі ритуалдардың бөлігіне қатысулары арқылы басшының билігін легитимді ету. Билікті мойындайтындықтарын белгілі бір көріністер (ритуалдық билер, өзгеде салтанатты іс-шаралар) арқылы бекіту. Осыдан байқайтынымыз, әр дәуірдің өзіндік тіршілік ортасы мен қоғамдық өмір ерекшеліктеріне сәйкес саяси қатысу формалары орнаған.

М.Фуконың пікірінше, қазіргі саяси феномендер Ағарту дәуірінде ХІХ ғасырларда пайда болған [3]. Оның ішінде саяси қатысу мәселесі де бар. Ал, К.Мангейм бойынша, саяси қатысудың саяси тұрғыдан жетіліп, орнығуы — ХХ ғасырдың екінші жартысы. Осы тұстан бастап демократияның мазмұны өзгереді. Азаматтардың саясатқа қатысуының артуы қоғам өмірінің бүкіл дерлік салаларының іргелі демократиялануына әкеледі. Бұған дейінгі демократияны толыққанды демократия деп атауға келмейді. Себебі «тұрмыстық және білімдік салаларда саяси маңызы бар топтардың ғана мүдделерінің басымдылығын білдірген» [4].

Алайда, тек ХVІІ–ХІХ ғасырларда саясаттану ғылымында саяси қатысу мәселесінде жүйелік зерттеу бағыты анықталады. Осы аралықтағы саяси қатысу мәселесіне қатысты тың зерттеулер

демократияның қазіргі теорияларының негіздерін салған батыс ғалымдарының есімдерімен байланысты. Олардың қатарында Дж.Локк, Ш.Л.Монтескье, Ж.Ж.Руссо, Дж.Милль, Т.Джефферсон, Алексис де Токвиль және тағы басқалар саяси қатысу мәселесін демократияның өзегі, негізгі тірегі ретінде қарастырады. Мәселен, Дж.Локк пен Ш.Л.Монтескье либерализмнің басты принципі жеке бас бостандығын алға тартады. «Заң жоқ жерде, бостандықта жоқ», — деп санаған Дж.Локк. Бостандық, Дж.Локк жалғастырады, заң шеңберінде жеке мүмкіндіктерді пайдалану [5]. Азаматтарға саясатқа араласу мүмкіндігі, заң жүзінде бекітіле отырып, берілген. Және де саясатқа қатысу, қатыспау еркі де берілген. Саясатқа қатысу табиғи заңдардың қатарында. Сондықтан азаматтардың мемлекеттік саясатқа араласуына ешкім тыйым сала алмайды. А.Токвиль Американың демократиялық мемлекетке айналуының сырын азаматтардың өз ойларын еркін жеткізе алуы мен мемлекеттік саясаттың ашық талқылау негізінде жүргізілуінен көреді.

Саяси қатысу мәселесін қарастырудағы зерттеулер мен ілімдердің жаңа бағыттарының туындауы көрнекті батыстық зерттеушілердің есімдерімен байланысты. Осы мәселеге қатысты қалам тартқан Р.Даль, М.Конвей, Р.Миллс, С.Липсет және тағы басқалардың зерттеулері саяси қатысуды жаңа деңгейге көтерді. Аталған ғалымдардың зерттеулерінде саяси субъектілердің саясатқа тікелей немесе жанама қатысуы (қатыспауы) теориялық және эмпирикалық деңгейде жан-жақты зерттелген.

Дегенмен, батыстық саясаттануда саяси қатысудың орны мен рөлі саяси үдерістерде біржақты анықталмаған. Сол себепті батыстық зерттеулерде орын алған теорияларды украиндық ғалым Э.Клюенко [1] екі топқа бөліп қарастырады. Бірінші топқа саяси қатысуды қоғамға үлкен «конструктивті» әсері бар деп қарастыратын теорияларды жатқызады. Екіншіге саяси қатысуды қоғамның саяси өмірінде шынайы мүмкіндіктерін толық орындай алмай жүр деген теорияларды жатқызады. Оны ғалым «сыни» («критический») деп атайды.

Бірінші топқа құрылымдық функционализм және шиеленіс (қақтығыс) теорияларының жақтастарын жатқызуға болады. Бұл екі теорияда саяси өмірдегі саяси қатысу құбылысын өз қырларынан қарастырады. Функционализм саяси қатысуды әлеуметтік жүйенің тепе-теңдігін ұстап тұратын саяси жүйенің маңызды элементі ретінде қарайды. Мәселен, Т.Парсонстың пікірінше, саясат әлеуметтік жүйенің басты жүйенің бірі, қызметі — бағыт бағдар беру. Ал саяси қатысу — осы жүйешіктің элементтерінің бірі [6]. Р.Мертон үшін саяси қатысу — «саяси машинаның» басты тетіктерінің бірі [7]. Осы тетіктердің көмегімен, С.Липсет жалғастырады, қоғамдағы демократияның тұрақтылығы қамтамасыз етіледі. Яғни әр түрлі әлеуметтік топтар үшін шешім қабылдау құрылымына кіру жолы ашылады [8]. Б.Барбердің пікірінше, «саяси қатысу — жоғарғы әлеуметтік таптардың үстемдігін шектеу тетігі» [9]. Сонымен, бұл бағыттың жақтастарының пікірінше, саяси қатысудың басты функциясы — демократияны жүзеге асыра отырып, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету.

Шиеленістік парадигма шеңберінде саяси қатысу қоғамдық дамуды қоздырушы факторлардың бірі ретінде қаралады [10]. Яғни батыстық шиеленістанушылар үшін саяси қатысу саясаттағы институцияланған шиеленістің бір түрі. Мәселен, Л.Козердің [11] түсіндіруінше, саяси қатысу — қоғамда жинақталған негативті эмоциялар мен наразылықтарды шығару жолы. Шиеленістік теорияны жақтаушылардың пікірінше, саяси қатысу — бағытталатын және басқарылатын конструктивті шиеленіс. Осы орайда Р.Дарендорф [12] демократия жағдайындағы саяси қатысу қоғамдағы әлеуметтік таптардың арасындағы реттелген дискуссиясы деп атайды.

Д.Белл постиндустриализм теориясында саяси қатысу мәселесінің болашағына оң көзқараспен қарайды. Зерттеуші азаматтардың қазіргі таңда саяси қатысуының белсенділіктерінің артқандығын айтады. Алайда бұл болашақта шиеленістік жағдайды тудыруда мүмкін екендігін ескертеді. Д.Белл ескертулерінің жаны бар. Бүгінгі батыс елдерінде орын алып отырған «бейбіт» наразылықтар (соңы көліктерді өртеумен, дүкендерді қиратумен аяқталады) саяси қатысу аясының ұлғайғандығын байқатады.

Супериндустриалды қоғамның төртінші толқынында, Э.Тоффлердің пікірінше, саяси қатысудың аясы тіптен кеңейе түседі. Бұл эволюциялық дамудың нәтижесі. Қоғамның дамуы кезінде туындаған шиеленістердің қоғамда орын алуынан демократиялық қатысу формалары қалыптасады. Осындай дамулардың нәтижесінің бірі — жаңа ақпараттық технологиялардың пайда болуы. Телекоммуникациялық технологиялар болашақта «азаматтардың саяси шешімдерді қабылдауға тікелей қатысуының көптеген жолдарын ашады» [13]. Саяси өмірге кезкелген азамат үйінен шықпай-ақ қатыса алатын болады.

И.Масуданың пікірінше, электронды коммуникациялық құралдардың дамуы болашақта демократияның болмысын өзгерте отырып, бүгінгі біздің түсінігіміздегіден өзгеше демократия формасына әкеледі. Электронды коммуникациялық құралдар тікелей демократияның басты құралына айналуына байланысты болашақты «компьютопия» деп атайды [14]. Адамдар өздерін «техникасыз» елесте алмайтын жағдайға келеді. Қоғам өмірінің бүкіл салаларының ақпараттануы Оруел «1984» атты еңбегінде жазған болжамдардың бәрінің шындыққа айналуына әкеледі.

Екінші топқа жататын зерттеушілер саяси қатысуды сыни салқындықпен қарастырады. Бұл бағыттың өкілдерінің пікірінше, саяси қатысу, оның ішінде халықтың саясатқа қатысуы — «болмашы қиял», «иллюзия». Г.Маркузенің [15] пікірінше, бұқара басқарушы саяси элитаға ешқандай қысым жасай алмайды. Ол демократияның басты міндеті «халық билігінің» көрінісін ғана жасайды. П.Сорокин [16] осы пікірді жалғастыра келе, «ерікті азаматтар саясатта «нөлдік» белгіге тең» және «билік халықтың беделін пайдалана отырып басқарады. Соның атынан сөйлейді. Алайда халықтың атынан сөйлей отырып, өздерінің жасырын істерін бүркемелеуге тырысады». Осы тектес пікірлерді Ч.Р.Миллс, Т.Адорно, Ю.Хабермас және басқа ғалымдар білдіреді.

Азаматтардың саяси өмірге қатысуын, оған әсер етуші факторларды С.Верба, Г.Алмонд, М.Каазе, Дж.Ким, Л.Милбрайт, Н.Най, Г.Перри және басқалары жан-жақты қырынан қарастыруға тырысады. Аталған ғалымдар саяси қатысуды саяси жүйенің шеңберіндегі құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар ұлттық-мәдени дәстүрлер, саяси мәдениет құбылыстарымен байланыстыра қарастырады. Саяси қатысуды, Г.Алмонд пен С.Вербаның пікірінше, «белсенді азамат құндылықтарын терең сезінгендер ұстап тұр» [17]. Ондай сезімдердің басым болуы азаматтарды саяси құрбандыққа немесе қоғамда орын алған өткір мәселелерді шешуге белсене араласуына әкеледі. Ол экологиялық қозғалыстарға, партияларға мүше болу және заңды жолдар арқылы өз ойларын ресми билікке жеткізуге ұмтылудан көрінеді. Ал, неміс ғалымы М.Каазенің пікірінше, «саяси қатысуға саяси жүйенің әр түрлі деңгейлерінде шешім қабылдауға азаматтардың ерікті түрде әсер етуге бағытталған кез келген іс-әрекеттері жатады» [18].

Отандық ғылымда «саяси қатысу» мәселесінің көтерілуі кеңестік ғылым тарихынан бастау алады. Кеңестік ғылыми ортаға «саяси қатысу» ұғымы шамамен XX ғасырдың бас кезінде енді. Алайда жекелеген саяси ұғым ретінде 1950-жылдары ғана бірте-бірте қолданыла бастады. Тек екі он жылдықтардан кейін ғана бұл ұғымға жан-жақты ғылыми талдау жасалды деуге болады.

Осы себепті де 80-жылдардың соңы мен 90-жылдардың басында Ресейде саяси қатысу мәселесіне қатысты еңбектер жарық көрді. Сонымен қатар ресейлік шындыққа сәйкес бейімделген зерттеулер көптеп жүргізіле бастады. Осындай зерттеулердің қатарына Д.Гончаровтың монографиясын жатқызуға болады [19]. Ол саяси қатысу институтын өте күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде түсіндіруге тырысқан алғашқы еңбектердің бірі. Алайда «саяси қатысу» ұғымының табиғаты мен демократиялық жолдарының мән мағнасын толық ашып көрсете алмады.

Соңғы жылдары саяси қатысу мәселесі Д.В.Макаров, Д.В.Коннычев, Э.В.Чекмарев еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Сайлау үдерісі барысындағы саяси қатысу формалары мен жастардың саяси белсенділіктері С.Н.Захаров, В.В.Инютин, О.М.Карпенко, И.А.Ламанов зерттеулеріне арқау болған. Саяси қатысу ресей ғалымдарымен зерттеліп, ой-түйіндер жасалып жатқан мәселелер санатында.

Қазақстан саясаттану ғылымында саяси қатысу мен саясатқа қатысу жолдары туралы жеке әрі көлемді зерттеулер өте аз. Алайда саяси қатысуды қоғамдағы жекелеген топтардың саяси белсенділігімен, демократиялық жаңарулар үдерістерімен байланыстыра және саяси әлеуметтену мен саяси мәдениет ерекшеліктеріне баса назар аударатын, жалпы теориялық дәрежеде қарастыратын зерттеулер баршылық. Бүгінгі Қазақстан ғылымында саясаттағы жастардың, әйелдердің, саяси немесе қоғамдық ұйымдардың, жалпы азаматтардың орны мен саяси қатысу аспектілеріне қатысты зерттеулер баспаға беріліп, жарық көруде.

Мәселен, саясаттанушы Г.Алтынбекова бүгінгі қоғамдағы өзекті мәселелер санатындағы саяси қатысудың гендерлік аспектілерін жете зерттеумен айналысуда. Г.Алтынбекованың пікірінше, «саяси қатысу дегеніміз — әлеуметтік-саяси қауымдастықтың мүшелерінің жеке немесе топтық негізде саяси шешімнің қабылдануына әсер етуге және әр түрлі деңгейлерде — жергілікті, аудандық, жалпыұлттық, жетекшіні сайлауға, атсалысуға бағытталған іс-әрекет» [20].

Қазіргі саяси ғылымда саяси қатысу табиғатын анықтауда қайшылықтардың орын алуы бекер емес. Ол бүгінгі ғылымда саяси қатысу табиғатын зерттеудегі әдіс-амалдардың сан алуан түрлерінің дамуы мен зерттелу мәселесінің сан қырлылығымен байланысты.

Соның бір көрінісі саяси қатысуды зерттеуде қоғамда орын алған иррационалды құбылыстарға қатысты зерттеулердің көмегі зор екендігі сөзсіз. Әсіресе саяси мәдениеттің саяси қатысудың иррационалды жақтарын түсініп білудегі рөлі зор. Қазақстан ғылымында да саясаттағы иррационалды аспектілерге қатысты зерттеулер жоқ емес. Оларда субъектілердің саясатқа қатысы, мінез-құлқы, саяси мәдениеті, саяси әлеуметтенуі сияқты мәселелер кеңінен талқылануда. Себебі саяси мәдениет нақтылы саяси жүйенің сипатын, қазіргі саяси тәртіптің мәнін, қоғамдық топтар ерекшеліктерін, саяси процестердің даму жолын және бағытын түсінуге мүмкіндік береді. Саяси мәдениет адамдардың жүріс-тұрысы мен әр түрлі ұйымдардың қызметіне, олардың ішкі және сыртқы саясат құбылыстарын ұғынуға, саяси болжам жасауына тікелей әсер етеді [21].

Кейінгі еңбектерде ғана саяси қатысудың түпкілікті көріністері айқындалып, ғылыми «мүсіні» біртіндеп кескінделе түседі. Әсіресе бұл мәселе төңірегінде отандық саясаттанушы Г.Нұрымбетованың қазақстандық шындыққа сәйкес жүргізген ғылыми зерттеуінде саяси қатысу мәселесіне жан-жақты талдау жасалған [22]. Саяси ілімдер тарихында, саяси тәртіптер шеңберінде саяси қатысуға қатысты тұжырымдар жете зерттелген. Және де Қазақстан азаматтарының саяси қатысуы қолданбалы зерттеулер көмегімен дәлелдене қарастырылған.

Сонымен қатар аталмыш ғалымдар саяси қатысуды зерттеу қиындығымен қатар, оны этимологиялық жағынан да анықтаудың оңай еместігін айтады. Себебі батыстық саясаттанушылар саяси қатысуды «демократия», «менталитет», «идеология», «сенім», «күндылық», «белсенділік» сияқты ұғымдардың аясында немесе солармен байланыстыра қолданады. Оның үстіне отандық және ресейлік зерттеулердің басым көпшілігінде «саяси қатысу» ұғымы моральдық-саяси сипаттағы «саяси сана», «саяси мәдениет», «саяси әлеуметтену» мәселелерімен мәндес немесе олармен бүркемелене қолданылуда. Осы тектес құбылыстар саяси қатысуды анықтауда өзіндік кедергілерін келтіруде.

Саясатқа қатысу табиғатын нақтылы саяси қатысудың қандай түрлері болатындығына тоқталмайынша, ашып көрсетуге болмайды.

Саяси қатысу ретінде индивидтің саясаттағы іс-әрекетін немесе оған қатысты қатынасын қарастырады. Және де мұндай қарым-қатынас пен іс-әрекеттердің шеңберлері айқын анықталған. Осыған сәйкес саяси қатысудың екі түрін бөледі: тікелей және өкілдік. Тікелей азаматтардың өздерінің саяси шешім қабылдауға қатысуын айтамыз. Өкілдік өзі емес, өзінің атынан сөйлейтін адамды тағайындауы.

Алайда саясатқа қатысудың мазмұны, себептері, жолдары саяси тәртіпке, территория көлеміне, халық санына және т.б. жайттердің әсерінен өзгеріп отырады.

Батыстық әлеуметтік-саяси ғылымдарда саяси қатысудың екі түрін бөледі: біріншісі — «конвенционалды», екіншісі — «конвенционалды емес». Олардың әрқайсысының өзіндік құрылымы болады.

1. «Конвенционалды» саяси үдерістерге тұрақты саяси жүйе жағдайында легитимді түрде қатысуы. Яғни, демократиялық саяси үдерістерге кедергі келтірмейтін іс-әрекеттерді айтамыз. Американдық саясаттанушылар К. Джанда, Дж.Берри және Дж.Голдман конвенционалды қатысудың екі түрін бөледі:

Біріншісі, билік пен саяси жүйені қолдайтындықтарын білдіруге бағытталған іс-әрекеттер – белгілі бір оқиғаларға қатысты өткізілетін мерекелік іс-шараларға қатысу, сайлау науқанына бақылаушы есебінде қатысу. Тіпті мемлекеттік нышандар белгіленген төс белгіні тағу, байрақты көтеруге қатысу. Бұл мемлекетті, жалпы саяси жүйені жанама түрде болсын қолдайтындығын білдіреді.

Екіншісі, билікке қысым жасауға немесе қоғамдық өмірдің белгілі бір жақтарын өзгертуге бағытталған іс-әрекеттер. Бұған мынадай қатысу түрлері топтастырылады: а) белгілі бір сайлаушылар тобының мүддесін білдіретін партияға немесе үміткерге дауыс беру; ә) қоғамдағы белгілі бір өткір мәселелерге назар аударту мақсатында ресми билік өкілдерімен байланыс құру; б) инициативтік қозғалыстар (референдум өткізуге қол жинау, билік өкілдеріне немесе БАҚ-қа хат жолдау); в) ресми рұқсат етілген шерулерге, наразылық жиындарына қатысу; г) сайлау науқанын қаржыландыру және т.б.

2. «Конвенционалды емес» саяси дағдарыс жағдайында саясатқа қатысу. Бұл не заңды, не заңсыз түрде болуы мүмкін [1; 47].

Конвенционалды емес саяси қатысу «бейбіт» және «күш қолдану» жолдары арқылы жүзеге асады. Алғашқысы шерулерге қатысу, наразылық шараларын өткізу сияқты ресми рұқсат етілмеген іс-шараларға қатысу. Бұлар бейбіт жолмен өтеді. Себебі мұндай іс-шараларға жиналғандардың басым көпшілігінің мақсаты — ресми билік өкілдерінің назарын қоғамда орын алған әлеуметтік,

экономикалық, саяси мәселелерге аудару. Мұндай бейбіт азаматтық бағынбаушылық іс-шаралары өз бастауын М.Ганди мен М.Л.Кингтен алады. Ал, екінші «күш қолдану» түрінде азаматтар шерулерге белгілі бір мақсат қоя отырып шығады. Ол, жоғарыда айтылғандай, жалпы қоғамға ортақ мәселелерді шешу емес, тәртіпсіздік шараларын өткізу. Автокөліктер мен дүкендерді қирату, ресми билік орналасқан ғимараттарды әр түрлі «құралдардың» (жұмыртқа, бояу және т.с.с.) көмегімен ластау, қаралау. Мұндай саяси қатысу түрі бүгінгі Еуропа елдерінде кең етек алған. Және де жыл санап мұндай іс-әрекеттердің жақтастары мен көшіріп алушыларының қатары артып, саяси «ауа райы» мамыржай саналып келген өзге елдерге де таралуда.

Н.Най мен С.Верба саяси қатысу легальді болу керектігіне баса назар аударады. Легальді өлшемімен қатар легитимді өлшемінде қолданған орынды. Көптеген батыстық зерттеушілер еңбектерінің негізі ретінде Н.Най мен С.Верба ұсынған «конвенционалды» саяси қатысудың он екі түрін қарастырады: 1) президенттік сайлауларға үзбей қатысу; 2) жергілікті сайлауларға әрдайым қатысу; 3) белгілі бір ұйымның қоғамдық қызметтеріне атсалысу; 4) қоғамдағы өзекті мәселелерді шешуге белсенді атсалысу; 5) өзгелерді сайлауға үгіттеу шараларына қатысу; 6) ара-тұра болсын сайлау барысында партияның немесе үміткердің мүддесі үшін жұмыс жасау; 7) жергілікті билік өкілдерімен белгілі бір мәселелер бойынша байланыс құру; 8) жоқ дегенде бір рет саяси жиындарға немесе съездерге қатысу: соңғы үш жыл ішінде; 9) облыс немесе мемлекет басшылығымен қоғамдағы өткір мәселелерге қатысты байланыс құру; 10) аймақтық деңгейдегі мәселелерді шешуге бағытталған топ немесе ұйым құруға мұрындық болу; 11) сайлау науқанында үміткерге немесе партияға қаржылай демеушілік жасау; 12) саяси клубқа немесе ұйымға мүшелік ету [23].

Н.Най мен К.Верба өз зерттеулерінің негізінде конвенционалды саясатқа қатысудың төрт ерекше тұрпаттарын ажыратады, олар: 1) сайлауға қатысу; 2) сайлауалды күреске қатысу; 3) топтық белсенділік; 4) жекелеген саяси байланыстар [20].

1988 жылы американдық зерттеуші Х.-М.Уэлингер қатысудың жаңа құрылымын құрады. Ол мынадай түрлерін көрсетеді: 1) сайлауға қатысу; 2) ерекше мәселелерді шешуге қатысу; 3) партия қызметіне қатысу; 4) азаматтық бағынбаушылық іс-шараларына қатысу; 5) қарсылық, наразылық білдіру [24].

Ағылшын ғалымы А.Марш саяси қатысудың екі негізгі түрін ажыратады: ортодоксалды және ортодоксалды емес. Ортодоксалды түріне саяси жүйенің тұрақтылығы мен қызмет етуін қамтамасыз ететін және заңды жолдар арқылы қойылған талаптар жатады. Ортодоксалды емес түріне саяси жүйенің тұрақтылығы мен қызмет етуіне қарсы бағытталған талаптар мен іс-шаралар жиынтығы жатады [25].

А.Маршпен ұқсас пікірді Л.Милбрайтта ұстанады. Ол саяси қатысуды конвенционалды (легальді, заңды) және конвенционалды емес (заңсыз) деп екіге бөледі.

Интенсивтілік деңгейіне тұрақты және эпизодты, жүйелі және периодикалық деп ажыратады. Л.Милбрайт саяси қатысудың үш негізгі түрін ажыратады: «белсенді» (мемлекеттік немесе партиялық аппаратты басқару, сайлауға түсу және т.б.), «аралық» (саяси жиындарға қатысу, саяси іс-шараларға қатысу және т.б.), «бақылаушылық» (шерулерде ұран тақтайшаларын ұстау, саяси пікірталастарға өзгелерді тарту), «апатиялық» – азаматтардың саясатқа аудармауы.

С.Хантингтон іс-әрекеттердің себеп-салдарына қарай саяси қатысуды екіге бөледі: автономды (саясатқа өз еркімен араласу, батыс елдеріне тән) және жұмылдырушылық (мемлекеттің қысымының әсерінен саясатқа қатысу, дәстүрлі қоғамдарға және тоталитарлы, авторитарлы тәртіптерге тән) [26]. Соңғысы посткеңестік елдерде де кең тараған. Себебі 70 жыл тоталитаризм шырмауында болып, «тәртіп» не айтса, соны істеп үйренген адамдар бірден ерікті азаматтарға айнала алмайды.

М.Вебер «Политика как призвание и профессия» атты еңбегінде саяси қатысудың үш мүмкін деңгейін ажыратады: а) саясатпен кәсіби айналысу; ә) саясатқа «қосалқы» қатысу; б) «жағдайға» байланысты қатысу.

Кәсіби деңгейге өмірлерін саясатқа арнаған саяси жетекшілер мен саяси жетекшілерге кәсіби қызмет көрсетушілер: партия жетекшілері, шенеуніктер, саяси технологтар, тілшілер және т.б. жатады.

Екінші деңгейге қоғамдық ұйымдар мен партиялардың белсенділері жатады. Саяси шерулерге, сайлауларға бақылаушылар ретінде қатысса да, саясаттан өзге мүдделерінің жоғарылығынан осы деңгейге жатқызылады.

Үшінші деңгейге басым көпшілік азаматтар жатады. Олардың саяси қатысуы сайлау мен билікке қолдау, не қарсылық білдіруден аспайды. Н.Ильиннің сөзімен айтқанда, «адамдар төрт жылда бір рет демократия жағдайында өмір сүреді» — парламент немесе президентті сайлау күні [27].

Бүгінгі күні мойындалған және кең тараған саяси қатысудың түрлеріне мыналар жатады:

- 1) заңшығарушы, атқарушы және сот орган-субъектілеріне өкілдерді сайлауға қатысу;
- 2) референдум, маңызды мемлекеттік құжаттарды талқылауға;
- 3) саяси партияларға, кәсіподақтарға, клубтарға және өзге қоғамдық-саяси бірлестіктерге мүше болу;
- 4) әр түрлі саяси шараларға, кампанияларға қатысу;
- 5) саяси шерулер, ереуілдер, пікірталастар және т.с.с. атсалысу [28].

Азаматтардың саяси қатысуында объективті жағдайлармен қатар (саяси мәдениет, елдегі саяси ахуал) субъективті жағдайларда үлкен роль ойнайды, яғни, азаматтардың саясатқа қатысу себептері, құндылықтары, білімі, қажеттіліктері [20].

Саяси қатысуды белсендендіретін факторлардың қатарында азаматтардың әлеуметтік-экономикалық мәртебесі (білімі, кәсібі, табысы), сонымен қатар жас ерекшеліктері мен жынысы да үлкен рөлге ие.

Сонымен байқағанымыздай, саяси өмірге қатысу мәселесі ғалымдарды ертеден бері ойландырып келе жатқан саяси мәселелердің қатарында екендігі. Саяси қатысу мәселесіне қатысты пікірлер мен ұстанымдар әр дәуірде орын алған саяси тәртіптер мен саяси ғылымдағы тұғырнамаларға сәйкес өзгеріп, әр текті талқыланып отырылған. Бүгінгі таңда саяси қатысу — демократияның басты өзегі. Сол себепті де, демократияға бет бұрған мемлекеттердің басты мақсаттарының бірі азаматтардың саяси өмірге қатысу тетіктерінің заңды жолдарын құрып, оны қамтамасыз ету болып отыр.

Қорыта айтқанда, саяси қатысу дегеніміз — азаматтардың мемлекеттік істерге демократиялық жолдар арқылы атсалысуы және өз ойларын немесе қоғамда орын алған мәселелерге қатысты өз ұстанымдарын бейбіт түрде жеткізулері.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Клюенко Э. Политическое участие: теория, методология и измерение с применением метода шкалограммирования по Гутману // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2005. — № 4.
- 2 Макайвер Р. Реальность социальной эволюции // Американская социологическая мысль / Под ред. В.И.Добренкова. — М.: Изд-во МУБП, 1996. — С. 80.
- 3 Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / Пер. с фр. С.Табачниковой. — М.: Касталь, 1996. — С. 237–246.
- 4 Манхейм К. Человек и общество в эпоху преобразования // Манхейм К. Диагноз нашего времени / Пер. с нем. и англ. М.И.Левина, С.В.Карпушиной, А.И.Миллера. — М.: Юрист, 1994. — С. 289.
- 5 Локк Джон. Сочинения: В 3 т. Т. 3 / Пер. с англ. и лат. / Ред. и сост., авт. примеч. А.Л.Субботин. — М.: Мысль, 1988. — С. 293.
- 6 Парсонс Т. О структуре социального действия / Под общ. ред. В.Ф.Чесноковой и С.А.Белановского. — М.: Акад. проект, 2002. — 877 с.
- 7 Мертон Р.К. Явные и латентные функции // Американская социологическая мысль / Под ред. В.И.Добренкова. — М.: Изд-во: МУБП, 1996. — С. 451–461.
- 8 Липсет С. Политическая социология // Американская социология / Пер. с англ. В.В.Воронина и Е.Е.Зиньковского. — М.: Прогресс, 1972. — С. 213.
- 9 Барбер Б. Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности // Американская социология / Пер. с англ. В.В.Воронина и Е.Е.Зиньковского. — М.: Прогресс, 1972. — С. 237.
- 10 Коллинз Р. Теория конфликта в современной макроисторической социологии // Философская и социологическая мысль. — 1993. — № 6. — С. 81–99.
- 11 Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О.А.Назаровой. — М.: Идея-Пресс, 2000. — 203 с.
- 12 Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. — 1994. — № 5. — С. 143.
- 13 Тоффлер Э. Третья волна. — М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. — С. 672–686.
- 14 Масуда Е. Компьютопия. — М.: Идея-Пресс, 1998. — С. 347, 348.
- 15 Маркузе Г. Одномерный человек / Пер. с англ. А.А.Юдина. — М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. — С. 146–165.
- 16 Сорокин П. Социальная и культурная мобильность // Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. / Сост. ред. А.Ю.Согомонов. — М.: Политиздат, 1992. — С. 343.
- 17 Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. — 1992. — № 4.
- 18 Marsh A., Kaase M. Measuring Political Action // Barnes S.H., M.Kaase et al. Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1979, Ch. 3. — P. 57–96.

- 19 Гончаров Д.В. Теория политического участия. — М.: Юрист, 1997. — 206 с.
- 20 Алтынбекова Г. Гендерное измерение политического участия: новые концепции и подходы. — [ЭР]. Режим доступа: <http://giacgender.narod.ru/n6m1.htm>
- 21 Джаппарова Р. Саяси мәдениеттің қалыптасуы // Саясат. — 2003. — № 8. — 46–48-б.
- 22 Нұрымбетова Г. Қазақстан қоғамын жаңартуға азаматтардың саяси қатысуы: Саяси ғыл. д-ры ... дис. — Алматы, 2006. — 277 б.
- 23 Verba S., Nue N. Partizipation in America: Political Democracy and Social Equality. — NewYork., 1972. — P. 73.
- 24 Словарь по политологии / Под ред. проф. В.Н. Коновалова. — Ростов н/Д.: Изд-во РГУ, 2001. — С. 43.
- 25 Шестопал Е.Б. Очерки политической психологии. — М.: ИНИОН, 1990. — С. 29.
- 26 Зарубежная политология: Словарь-справочник / Под ред. А.В.Миронова, Г.А.Цыганкова. — М.: Независимый открытый университет, 1998. — С. 239–241.
- 27 Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под ред. А.Ю.Сунгурова. — СПб.: Норма, 2002. — 176 с.
- 28 Абдиева Г. О некоторых особенностях становления политической субкультуры в Казахстане // Евразийское сообщество. — 2003. — № 4. — С. 20, 21.

Д.Б.Кошербаев

Политическое участие как объект исследования

Статья посвящена вопросу актуальных научных подходов к анализу концепта «политическое участие». Автор рассматривает политику как сферу политической деятельности граждан, социальных общностей и групп. Выделены основные подходы к использованию понятия «политическое участие» и понимания природы явлений, обозначенных этим понятием: исторический, философский, политологический, социологический. Автор заключает, что политическое участие есть нормативно оформленное действие, контролируемое властью.

D.B.Kosherbayev

Political participation as object of research

Article is devoted to consideration of actual scientific approaches to the concept analysis "political participation". The author considers policy as the sphere of political activity of citizens, social communities and groups. As the main approaches to use of concepts political participation and understanding of the nature of the phenomena designated by this concept are allocated: historical, philosophical, politological, sociological. The author concludes that political participation is standardly issued action controlled by the power.

References

- 1 Klyuenko E. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2005, 4.
- 2 Makayver R. *The American sociological thought* / Under the editorship of V.I.Dobren'kov, Moscow: Publ. house MUBP, 1996, p. 80.
- 3 Foucault M. *Volya to truth: on that party of knowledge, the power and sexuality* / The lane from fr. S.Tabachnikova, Moscow: Kastal, 1996, p. 237–246.
- 4 Mankheym K. *Chelovek and society during a transformation era* // Mankheym K. The diagnosis of our time / lane with it. and English M.I.Levin, S.V.Karpushina, A.I.Miller, Moscow: Yurist, 1994, p. 289.
- 5 Locke John. *Compositions: In 3 t. 3.* / Per with English and lat. / Edition and сост. bus примеч. A.L.Subbotin, Moscow: Mysl, 1988, p. 293.
- 6 Parsons T. *About structure of social action* / Under a general edition of V.F.Chesnokova and S.A.Belanovsky, Moscow: Akkad. Project, 2002, 877 p.
- 7 Merton R.K. *The American sociological thought* / Under the editorship of V.I.Dobren'kov, Moscow: Publ. house: MUBP, 1996, p. 451–461.
- 8 Lipset S. *American the sociology* / The Lane from English V.V.Voronin and E.E.Zin'kovsky, Moscow: Progress, 1972, p. 213.
- 9 Barber B. *American the sociology* / Lane from English V.V.Voronin and E.E.Zin'kovsky, Moscow: Progress, 1972, p. 237.
- 10 Collins R. *Philosophical and sociological thought*, 1993, 6, p. 47.
- 11 Kozler L. *The Translation from Engl. O.A.Nazarova*, Moscow: Ideya-Press, 2000, p. 203.
- 12 Darendorf R. *Sociological investigations*, 1994, 5, p. 143.
- 13 Toffler E. *Third wave*, Moscow: JSC Nuclear Heating Plant Publishing House, 2002, p. 672–686.

- 14 Masoud E. *Kompyutopiya*, Moscow: Ideya-Press, 1998, p. 347, 348.
- 15 Markuza G. *One-dimensional person / The Lane from English* A.A.Yudin, Moscow: JSC Nuclear Heating Plant Publ. House, 2003, p. 146–165.
- 16 Sorokin P. *Social and cultural mobility // Sorokin P.A. Person. Civilization. Society: The lane with English / Compiled editor by A.Yu. Sogomonov*, Moscow: Politizdat, 1992, p. 343.
- 17 Almond G., Verba S. *Political researches*, 1992, 4, p. 122–135.
- 18 Marsh A., Kaase M. *Measuring Political Action // Barnes S.H. M.Kaase et al. Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, CA: Sage Publ., 1979, Ch. 3, p. 57–96.
- 19 Goncharov D.V. *Potters theory of political participation*, Moscow: Yurist, 1997, 206 p.
- 20 Altynbekova G. *Gender measurement of political participation: new concepts and approaches*, [ER]. Access mode: <http://giacgender.narod.ru/n6m1.htm>
- 21 Dzhapparova R. *Policy*, 2003, 8, p. 46–48.
- 22 Nurymbetova G. *Political participation of citizens in modernization of the Kazakhstan society*, Dis. ... doctor politicfl sciences, Almaty, 2006, 277 p.
- 23 Verba S., Nue N. *Partizipation in America: Political Democracy and Social Equality*, N.Y., 1972, p.73.
- 24 *The dictionary on political sciences / Edit. by the prof. V.N.Konovalev*, Rostov-on-Don: RGU Publ. house, 2001, p. 43.
- 25 Shestopal E.B. *Sketches of political psychology*, Moscow: INION, 1990, p. 29.
- 26 *Foreign political science: Dictionary reference / Under the editorship of A.V.Mironov, G.A.Tsygankov*, Moscow: Nezavisimyyi otkrytyiy universitet, 1998, p. 239–241.
- 27 *Factories of thought and Centers of public policy. The international and first Russian experience / Edit. by. A.Yu.Sungurov*, Sankt-Petersburg: Norm, 2002, p. 176.
- 28 Abdiyeva G. *Euroasian community*, 2003, 4, p. 20–21.

УДК 327

О.Р.Булумбаев

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова
(E-mail: bulumbaev@inbox.ru)*

Механизмы, технологии и стратегии преодоления сепаратистских тенденций в свете мирового опыта

В статье анализируются особенности решения сепаратистских проблем в ряде стран мира как в прошлом, так и в настоящем времени, а также предлагается ряд альтернативных вариантов урегулирования и предотвращения сепаратистских конфликтов. Особое внимание уделяется месту и роли ООН как единственного института, способного реализовать миротворческий потенциал военно-силовых методов урегулирования сепаратистских конфликтов на правовой основе.

Ключевые слова: сепаратизм, референдум, автономия, метрополия, колония, уния, федерация, ассимиляция, толерантность, мультикультурализм, компромисс, превентивная дипломатия, интеграция.

Сегодня правительства многонациональных государств применяют различные способы решения сепаратистских конфликтов. Большую роль при этом играют страновые особенности и уровень политического развития. Не удивительно, что опыт западных стран отличается от опыта государств афроазиатского мира.

Разумеется, ни одно правительство не будет препятствовать отделению какой-то части страны и образованию на ней независимого государства. Однако государственные границы в Европе менялись не только в ходе войн, но и мирным путем. Наглядный тому пример представляет собой «норвежский» вариант образования независимого государства.

В 1814 г. Норвегия была насильственно присоединена к Швеции. После этого, в соответствии с унией, подписанной между двумя этими странами, Норвегия представляла собой конституционную монархию, главой которой был король Швеции, с широкой степенью автономии во внутренних делах, собственным парламентом, правительством и т.д. Нарастание противоречий в шведско-норвежских отношениях привело к кризису и решению норвежского парламента расторгнуть унию.